ANαliZA

časopis za kritično misel

Letnik 13, številka 1-2, junij 2009 · ISSN 1408-2969

ZAVEST IN INTENCIONALNOST

Franz Brentano

Elementi zavesti

prevedla Tanja Pihlar

Citiranje: Franz Brentano, »Elementi zavesti«, *Analiza: časopis za kritično misel* 13, št. 1-2 (2009): 5–16.

Prevod. Licenca Creative Commons, ki velja za arhiv revije, za prevode ne velja; pravice izvirnika pripadajo njegovim imetnikom.

Izdajatelj: Društvo za analitično filozofijo in filozofijo znanosti, Ljubljana.

Elektronska različica je izvirna tiskarska datoteka številke, ki ji je bil leta 2026 dodan ta naslovni list. Strani in prelomi ustrezajo tiskani izdaji.

Franz Brentano
Prevedla Tanja Pihlar

Elementi zavesti

A. Enotnost, ne enostavnost zavesti*

1. Psihologijo smo razdelili na psihognozijo in razvojno psihologijo ter obe na kratko opredelili, na podlagi česa lahko določimo naravni red obeh disciplin.

2. Pokazalo se je, da je psihognozija po naravnem redu prva. Četudi je nedvomno, da psihognozija pri svojem napredovanju večkrat uporablja resnice razvojne psihologije, to ni v nasprotju z odvisnostjo razvojne psihologije od psihognozije, ker na splošno potrebuje za podlago psihognostična znanja.

3. V teh pomembnih izvajanjih se je torej pokazalo, da je naša opredelitev zadostna.

Da bi ustrezala tudi v vsakem drugem pogledu, utegnejo biti nepogrešljiva še nekatera pojasnila.

4. Rekli smo, da psihognozija poskuša določiti *elemente* človeške zavesti in njihove načine povezave; to vključuje dejstvo, da je zavest nekaj, kar je sestavljeno iz mnoštva delov.

5. To je videti v protislovju s starim naukom, po katerem je duša nekaj strogo enotnega in povsem enostavnega.

Seveda nismo prvi, ki to zanikajo, in že David HUME je nasprotoval tej trditvi kot nečemu, kar je v nasprotju z najbolj jasno in neposredno izkušnjo.

Če so nekateri filozofi zatrjevali, da sami sebe zaznavajo kot nekaj enostavnega, pa sam – trdi HUME – ne bo zanikal, da je to pri njih resnično. Toda o sebi in slehernem (če izvzamemo edinole to vrsto metafizikov) je prepričan, da niso nič drugega kot sveženj različnih predstav, ki z neizmerno hitrostjo sledijo druga za drugo in so v stalnem teku ter neprekinjenem gibanju. Ko govorimo o »elementih« zavesti, se zdi, da se pridružujemo njegovemu mnenju.

6. Vendar še zdaleč nimam tega, kar pravi tu HUME, za povsem točen in pravilen izraz dejanskega stanja.

a) Prvič ni res, da je naša zavest sestavljena iz golih predstav.

b) Drugič je izraz »sveženj« vsekakor zelo malo ustrezna oznaka za resnične odnose.

* Poglavje je prevedeno po Franz Brentano, *Deskriptive Psychologie* (ur. Roderick M. Chisholm in Wilhelm Baumgartner), Hamburg: Meiner, 1982, str. 10-27. V prevodu so opuščene opombe izdajateljev.

Če smo natančni, sodi k »svežnju« vrv ali žica ali sicer nekaj, kar povezuje skupaj. Da bi se kaj takega ali zgolj podobnega kazalo pri človeški zavesti, sploh ne pride v poštev. Toda vzemimo ta izraz nekoliko bolj ohlapno, dojemimo ga kot oznako za mnoštvo stvari, ki se nahajajo druga poleg druge in od katerih se ena drži druge ali se z njo samo dotika: HUMOV prikaz moramo tako zavreči kot bistveno popačeno podobo zavesti.

c) Ni ničesar, kar bi obstajalo drugo poleg drugega.

d) Ni mnoštva stvari, ampak najbolj nedvomno obstaja ena sama stvar, ki zajema celoto dejanske človeške zavesti.

To smo že večkrat z vso ostrino dokazali. Izčrpen dokaz o tem najdete med drugim v mojem delu *Psychologie vom empirischen Standpunkt* [*Psihologija z empiričnega vidika*] v poglavju o enotnosti zavesti.

Tu bom svoj dokaz omejil samo na nekaj pripomb.

Če trdimo, da naša sedanja zavest ne pripada eni stvari, ampak se deli na mnoštvo stvari, to pomeni, da ni povsem ena realna stvar oziroma da je kolektiv realnih stvari.

Toda tega si ni mogoče na noben način zamisliti.

Gledam sliko, tedaj imam predstavo (občutek) različnih barv. (Ni mogoče, da bi ena stvar videla eno, druga drugo in tretja tretje, kajti katera [bi] opazila razvrstitev?)

Vidim in slišim ter spoznam razliko.

Predstavljam si nekaj in sodim o tem.

Sklepam.

Mislim nekaj in hočem nekaj.

Nekaj želim zaradi te stvari same, nekaj drugega pa kot sredstvo. Torej [gre] izrecno [za] enotnost realnosti, ki zajema celotno sedanjo zavest.

7. Če je bila zato HUMOVA primerjava naše zavesti s svežnjem še tako malo posrečena, pa je imel nedvomno prav v nečem:

v naši notranji zaznavi se zavest ne kaže kot nekaj *enostavnega*, ampak kot sestavljena iz mnogih delov.

Enotnost realnosti je nekaj drugega kot enostavnost realnosti.

B. Ločljivi in razlikovani deli

1. Čeprav se ti deli nikoli ne pojavljajo drug poleg drugega kot deli nekega prostorskega kontinuuma, pa za mnoge med njimi, podobno kot za dele takšnega kontinuuma, velja: enega lahko na določen način dejansko ločimo od drugega dela, pri čemer del, ki je prej obstajal z njim kot pripadajoč isti realni enotnosti, obstaja še tedaj, ko je ta drugi del prenehal obstajati.

a) [Primeri medsebojne] dejanske ločljivosti:

videnje in slišanje,

vsak del videnja in vsak del slišanja,

vidimo in se spominjamo, da smo videli.

b) Primeri enostranske ločljivosti:

videnje in opažanje,

predstavljanje in željenje,

videnje neke posebne barve in predstavljanje pojma,

pojem in sodba,

premise in sklep ipd.

2. Torej ni dvoma: naša zavest je sestavljena in dopušča razlikovanje delov, od katerih so eni – naj bo to medsebojno ali enostransko – dejansko ločljivi eden od drugega.

3. Naj znotraj takšnih delov znova razlikujemo dele, ki so dejansko ločljivi eden od drugega, dokler ne pridemo do delov, pri katerih takšne medsebojne ali enostranske ločljivosti ne more več biti – slednje bi lahko imenovali elementi človeške zavesti.

4. Toda tudi pri teh zadnjih dejansko ločljivih delih lahko v določenem smislu govorimo še o nadaljnjih delih.

5. Kdor je prepričan v atome, je prepričan v obstoj telesc, ki jih ni mogoče deliti v manjša telesa. Toda tudi pri njih utegne govoriti o polovicah, četrtinah ipd.: deli, ki niso dejansko ločljivi, a jih je vendarle mogoče razlikovati. Za razliko od drugih delov naj jih imenujemo razlikovani deli. Tudi v človeški zavesti poleg ločljivih delov obstajajo samo razlikovani deli. In ker gre razlikovanje dlje kot dejanska ločljivost, bi lahko govorili o delih oziroma o elementih elementov.

6. Čeprav dejanska zavest človeka pripada eni sami realnosti, to ne pomeni, kot smo rekli, da je ta enotnost nekaj enostavnega. Notranja zaznava vsekakor ne kaže delov, ki bi bili prostorsko ločeni. Vendarle pa je zavest nedvomno sestavljena iz mnogih delov, od katerih so eni, kot npr. videnje in slišanje, medsebojno ločljivi, drugi, kot npr. videnje in opažanje videnega, pa vsaj enostransko.

Videli smo, da imajo ti deli pogosto znova dele, ki jih lahko podobno dejansko ločimo drugega od drugega. Če to pri nekaterih delih ni več mogoče, bi lahko takšne dele, ki niso več dalje ločljivi, imenovali elementi človeške zavesti.

7. Toda rekli smo, da lahko tudi pri zadnjih dejansko ločljivih delih v določem smislu govorimo še o nadaljnjih delitvah, katerih ne dobimo z dejansko ločljivostjo, ampak z razlikovanjem.

Te dele sem za razliko od dejansko ločljivih delov poimenoval razlikovani deli. Pojem sem pojasnil s pomočjo delov, ki jih imajo po mnenju atomistov najmanjša ločljiva telesca.

8. Takšni samorazlikovani deli naj bi obstajali tudi v človeški zavesti, torej so tudi tu v določenem smislu deli elementov. In če govorimo o delih, nemara lahko v zadnji instanci brez protislovja govorimo o elementih elementov (namreč o zadnjih samorazlikovanih delih zadnjih ločljivih delov).

9. To je treba nekoliko pojasniti. Kajti takšnih razlikovanih delov, kot zgornja in spodnja polovica ali štiri četrtine atoma (če atomi obstajajo), v zavesti ne moremo razlikovati. Saj nima prostorske razsežnosti.

Toda kot okoliščina, da ni prostorsko ločljivih delov, ne izključuje, da ni še kakšnih ločljivih delov, tudi dejstvo, da ni razlikovanih prostorskih delov, ne izključuje, da ni še kakšnih razlikovanih delov.

Kako si je to mogoče zamisliti, vam bom (kot sem prepričan) najlažje pokazal tako, da za trenutek dopustim fikcijo.

C. Fiktiven primer

1. Človek ima prirojeno nagnjenje, da zaupa svojim čutilom; prepričan je v dejanski obstoj barv, zvokov in kar sicer utegne vsebovati čutna predstava. Zato smo govorili o zunanji zaznavi, ki naj bi bila po zanesljivosti primerljiva z notranjo.

Tega zaupanja pa tisti, ki je izkušen, in še zlasti tisti, ki je znanstveno izobražen, nima več.

Sedaj se bomo za trenutek vrnili k naivni začetni stopnji našega presojanja in predpostavili: to, kar si predstavljamo s tako imenovano zunanjo zaznavo, torej na primer z vidnim zaznavanjem, naj bi bilo dejansko. Iz katerih delov bi se pokazala ta dejanskost sestavljena?

2. Zlasti iz prostorskih delov, ki utegnejo biti vsaj večkrat ločljivi drug od drugega. Očitno pa tudi še iz delov povsem druge vrste.

Predpostavimo, da bi v prostoru, ki smo ga zajeli z zrenjem, obstajali dve modri lisi, ena siva in ena rumena. Obe modri lisi bi se razlikovali druga od druge in vsaka od njiju bi bila različna od rumene. Vendar pa bi bil odnos med dvema modrima lisama bistveno različen od odnosa med modro in rumeno liso. Rečemo, da med dvema modrima lisama obstaja krajevna razlika, med modro in rumeno pa krajevna in kvalitativna razlika, tako da imamo tu razliki dveh vrst, medtem ko v prvem primeru poleg odnosa razlike [obstaja] tudi odnos ujemanja. Torej bomo morali pri modri lisi razlikovati dvoje, namreč posebno krajevnost in posebno kvaliteto, to je posebno barvo. Torej moramo pri njej razlikovati posebnost barve in posebnost kraja. Potemtakem ju lisa dejansko vsebuje, sta njena razlikovana dela.

Pojdimo dalje! Če sivo liso po eni strani primerjamo z rumeno in po drugi z modro, bomo v obeh primerih našli dvojno razliko, ki smo jo opazili tudi pri modri in rumeni, namreč krajevno in kvalitativno razliko. Toda utegne se zgoditi, da v primeru, ko imamo pred sabo enega od svetlejših odtenkov sive barve, najdemo med njo in modro razliko, ki je nismo mogli odkriti med sivo in rumeno barvo – to razliko imenujemo razlika v svetlosti. Dani odtenek sive enačimo po svetlosti z rumeno, ko rečemo, da se od modre barve razlikujeta glede na svetlost.

Torej bi bilo dano še nekaj tretjega, kar bi lahko razlikovali pri vsaki od treh lis. Kot njihove razlikovane dele bi lahko označili naslednje:

a) krajevno posebnost,

b) posebnost svetlosti,

c) posebnost kvalitete.

3. Nemara kdo poreče: »Dopuščam, da tu po pravici govoriš o delih. Toda zakaj jih prištevaš k razlikovanim in ne nasprotno k ločljivim delom?

Modra lisa se lahko premakne naprej, ne da bi prenehala biti modra; izgubi torej svojo dano krajevno posebnost, medtem ko njena kvalitativna posebnost ostane nespremenjena.

Ali: modra lisa lahko spremeni barvo in postane rdeča, medtem ko njena krajevna posebnost ostane nespremenjena.

Torej naj ne bi govorili o razlikovanih, pač pa o dejansko ločljivih delih.«

4. Ta pripomba je napačna. Če so vam bila ta razmišljanja do sedaj tuja, morate biti zares pozorni, da jasno spoznate napačnost trditve.

Če imamo pred sabo dve lisi, ki se ujemata po svetlosti, kvaliteti in nemara še v drugih delih, razlikujeta pa se samo po kraju, se bosta kljub raznovrstnemu ujemanju pojavljali kot dve. In sicer ne govorimo samo o dveh krajevnih določilih, ampak tudi o dveh posameznih različnih kvalitetah, o dveh posameznih različnih svetlostih.

Če bi se neka posamezna modra barva, torej v polnem smislu besede ena in ista modra barva, zares nahajala tu in tam, kako bi lahko ena obstajala še naprej, medtem ko bi se druga na primer spremenila v rdečo. To, kar je individuiralo dve lisi, ki sta v ostalem enaki, je krajevna posebnost.

Če se spremeni samo krajevna posebnost, kaj sledi? Ali lahko posamezna ista modra barva obstaja še naprej? – Očitno ne. Potemtakem ne obstaja več naprej ista posamezna modra, ki je prej imela na sebi krajevno posebnost, sedaj pa je nima, ampak obstaja druga posamezna modra, ki je s prvo enaka samo po vrsti, v resnici pa je od nje tako različna, kot sta druga od druge dejansko različni dve modri barvi, ki hkrati obstajata na dveh različnih krajih in torej ena ni druga.

Za to posamezno modro barvo se je potemtakem pokazalo, da ni dejansko ločljiva od tega posameznega kraja.

In podobno kot ta posamezna modra barva ni ločljiva od tega posameznega kraja, tudi ta posamezna svetlost ni ločljiva od te posamezne modre, čeprav se nemara lahko modra postopno spremeni v rjavo ali v kako drugo barvo, medtem ko svetlost ostane enaka. Enaka svetlost pa dejansko ni ista posamezna svetlost.

Na takšen način se pokaže, da smo pri barvni lisi po pravici govorili o svetlosti, kvaliteti in krajevni posebnosti kot treh delih, vendar le v smislu razlikovanih in ne dejansko ločljivih delov.

5. V vsebini naše vidne zaznave, ki smo jo predpostavili kot dejansko, smo torej našli samo razlikovane dele, ki se prostorsko ne pojavljajo drug poleg drugega, marveč so povsem drugače povezani, se tako rekoč medsebojno prežemajo.

Svetlost, kvaliteta in krajevna posebnost. Sedaj vam bom pokazal, kako bi lah-

ko v tej predpostavljeni dejanskosti našli še nadaljnje razlikovane dele, katerih povezava bi znova imela povsem drugačen značaj.

6. Če imam pred sabo modro in rumeno točko, se mi zdita tako po kraju in svetlosti kot tudi po kvaliteti različni.

A ne v takšni meri, da ne bi vendarle menil, kako se hkrati na določen način ujemata po kvaliteti.

To utegne biti vsakemu od vas takoj očitno, če pomisli na zvok in ga primerja z modro in rumeno točko. Za modro in rumeno barvo se za razliko od zvoka takoj pokaže, da sta sorodni in ujemajoči se po kvaliteti, kolikor sta obarvani. Torej ugotovimo, da se po kvaliteti in v istem delu – kar smo prej razlikovano ločili kot enotni del – po eni strani razlikujeta in po drugi ujemata.

Rečemo, da se dve kvaliteti ujemata v tem, da sta barvi, razlikujeta pa se po tem, *da* je ena modra in druga rumena barva.

Kar zadeva kvaliteto, imamo tako ujemanje kakor tudi različnost, torej deloma ujemanje, deloma različnost.

In kakšni so deli, ki jih tu omenjamo? Če so bili v prejšnjem primeru dani samo razlikovani deli, [potem] so gotovo tudi sedaj. Barva na splošno, ki ni rumena in modra niti ni kako drugače natančneje kvalitativno določena, ne more obstajati.

Prav tako ni mogoče, da neka barva ostane ista posamezna barva, medtem ko je prenehala biti rumena in je namesto tega modra.

7. Tako tu kot v gornjem primeru gre za samo razlikovano ločevanje delov.

Toda nedvomno je, da gre tu za povezavo delov, ki ima bistveno drugačen značaj.

Kjer razlikujemo kvaliteto in krajevno posebnost, gre za dve vrstni določili različnega roda, ki na poseben način prežemajoč druga drugo, vzajemno prispevata k svojemu individuiranju. Tu pa gre nasprotno za dve določili, od katerih je eno nadrejeno drugemu in obe tako rekoč določata stvar z iste strani (le eno manj in drugo bolj); z drugimi besedami, gre za to, kar v strogem smislu imenujemo logično rodovno določilo in logična vrstna razlika.

Posebno pri tem je, da je tudi razlikovalno dana enostranska ločljivost. Kajti če je rdeče toliko kot rdeča barva, in je torej barva rodovno določilo, rdeča pa je vrstna razlika, je očitno, da je rodovno določilo barva razlikovano ločljivo od rdeče; vrstna razlika rdeča pa ni prav tako ločljiva od barve, ampak je razlika nasprotno enaka celotnemu vrstnemu določilu (rodu in razliki skupaj).

8. Torej smo dokazali, da v predpostavljeni dejanskosti, ki ustreza našemu vidnemu zaznavanju, obstaja *več* bistveno različnih razredov samorazlikovanih delov.

9. Preden raziščemo vprašanje, ali ima človeška zavest razlikovane dele, bomo podobno, kot smo predpostavili, da naj bi bile naše čutne predstave zvesta podoba dejanskosti, še za trenutek predpostavili, da naj bi isto veljalo za predstavo, ki jo nekateri prištevajo k čutnim predstavam, medtem ko bi jo bilo treba ustrezneje imenovati predstava izvorne asociacije. Razlaga na primeru izgovorjene besede, izgovorjenega zloga, melodijskega zaporedja, zrenja gibanja.

Posebno pri tem je, da nekatere kvalitete niso tako ali drugače pobliže določene kot pri občutkih, ampak so spremenjene, in sicer tako, da si jih predstavljamo kot pretekle in vedno bolj pretekle.

Če mislimo, da bi predstavi ustrezala neka dejanskost, ta ne bi bila zvok, ampak pretekli zvok, nobena barva, ampak pretekla barva, nobena krajevna posebnost, ampak pretekla krajevna posebnost ipd. »Pretekli« v primerjavi z »zvokom« ni obogateno določujoče določilo, ampak modificirajoče. Zvok v preteklem zvoku ni vsebovan v pravem smislu, ampak v modificiranem, in ga zato na moremo dobiti na podlagi pravega, enostavnega razlikovanja (opažanje), ampak modificirajočega. Če bomo zato »zvok« imenovali razlikovani del »preteklega zvoka«, bomo to storili v drugačnem in manj pravem smislu.

10. Pri predmetih, ki ustrezajo našim čutnim predstavam in smo jih predpostavili kot dejanske, smo tako navedli razlikovane dele, ki imajo zelo različen značaj. Razlikovane dele lahko razdelimo zlasti v dva razreda: (i) v razlikovane dele v pravem smislu in (ii) dele, ki jih dobimo z modificirajočim razlikovanjem. Nato pa [lahko] znova [razlikujemo] dva različna razreda pravih razlikovanih delov, od katerih naj ene – ker manjka splošen običajen znanstveni izraz – imenujemo prežemajoči se in druge logični deli.

11. Ta razmišljanja utegnejo pokazati, da četudi v človeški zavesti (kot na primer pri atomu) ni razlikovanih prostorskih delov, si je še vedno mogoče zamisliti razlikovane dele, ki imajo drugačen in nemara zelo različen značaj.

Dejansko tudi v človeški zavesti obstajajo razlikovani deli, ki sodijo v različne razrede, v katere jih bomo pravkar razvrstili; kažejo se celo še bolj raznovrstni.

D. Razlikovani deli v pravem smislu

1. Prežemajoči se deli

1. Razsojevalni akt »obstaja resnica« ima sledeče prežemajoče se dele:

a) afirmativno kvaliteto,

b) usmerjenost na objekt »resnica«,

c) razvidnost,

d) apodiktično modalnost,
da resnica je, spoznamo kot nujno resnično.

Kajti če bi bilo zmotno, da obstaja resnica, bi bilo resnično, da resnica ne obstaja; resnica bi torej obstajala in vendarle ne bi obstajala, kar si nasprotuje. To ni isto kot »razvidnost«, kajti „da sem“ mi je razvidno, toda ni jasno kot nujna resnica.

2. V enem aktu bi bile torej dane štiri posebnosti, ki prežemajo druga drugo, in nemara bi v istem aktu zmogli odkriti še večje število prežemajočih se razlikovanih delov. Toda za naš namen zadoščajo tudi tile.

2. Logični deli

1. Na primer, logični deli v trditvi, da je ta priznavajoče razsojanje in v sodbi, da je ta razsojajoči, intencionalni odnos (zavesti). Tudi tu velja, kar smo prej poudarili kot splošno posebnost vseh logičnih delov, namreč, da je razlikovana ločljivost samo enostranska. Vzemimo drug primer: občutenje, videnje, videnje rdeče; to je občutenje, občutenje, ki je videnje (občutenje barve), in videnje, ki je videnje rdeče (občutenje barve, ki je občutenje rdeče).

2. Ta dva razreda razlikovanih delov v pravem smislu sta bila stara znanca. Na področju zavesti pa se jima pridružita še dva druga razreda.

Eden je psihični odnos, ki je bistven za vsako zavest, drugi je neločljiva povezava primarnega in spremljajočega psihičnega odnosa.

3. Deli intencionalnega korelatnega para

1. Za zavest je na splošno značilna posebnost, da vedno in povsod, to je v vsakem od svojih ločljivih delov, kaže neko določeno vrsto relacije, ki povezuje subjekt z objektom. Imenujemo jo tudi »intencionalni odnos«. K vsaki zavesti bistveno sodi takšen odnos.

2. Kot pri vsakem odnosu obstajata tudi tu dva korelata. Eden korelat je akt zavesti, drugi je to, na kar je usmerjen.

Videnje in to, kar je videno;

predstavljanje in to, kar je predstavljeno;

hotenje in to, kar je hoteno;

ljubezen in to, kar je ljubljeno;

zanikanje in to, kar je zanikano ipd.

Pri teh korelatih – kot je poudarjal že ARISTOTEL – se kaže posebnost, da je samo eden realen, drugi pa nasprotno ni nič realnega. Tako kot nekdaj živeči človek tudi mišljeni človek ni nekaj realnega. Mišljeni človek zato nima pravega vzroka in sploh ne more učinkovati, ampak je tedaj, ko je učinkovan akt zavesti, mišljenje človeka, hkrati dan mišljeni človek, njegov nerealni korelat. Korelata nista ločljiva drug od drugega, razen [ko sta] razlikovana.

Tako sta tudi tu dana dva samorazlikovana dela korelatnega para, od katerih je eden realen in drugi ne.

3. Razlaga izraza objekt: mišljeno je nekaj notranje predmetnega. Ni nujno, da mu kaj ustreza v zunanjem svetu.

Da bi preprečili nesporazume, naj ta objekt imenujemo »notranje eksistirajoči«, »imanentni« objekt.

To je nekaj a) splošnega in je b) lastno izključno zavesti.

Če obstaja – kot navadno menimo – nezaveden materialni svet s čutnimi kvalitetami ali pa namesto tega z maso, s karkšnokoli kvaliteto, ki je za nas nenazorna in zapolnjuje določene prostore, ima gotovo vsakovrstne druge relacije,

kot relacijo med deli in celoto, ujemanje in razliko, relacijo med vzrokom in učinkom ipd.

Toda nikakor nima takšne intencionalne relacije. Zato »psihična relacija«. To očitno na področje zavesti vnaša določeno zapletenost, ki je pri prej obravnavanih čutnih pojavih ni bilo.

4. Primarni in sekundarni psihični odnos

1. Ta zapletenost pa bo še večja, če upoštevamo drugi moment, ki smo ga navedli za zavest kot splošno dejstvo, namreč neločljivo povezanost primarnega in spremljajočega psihičnega odnosa.

Vsaka zavest, ki je primarno usmerjena na katerikoli objekt, se poleg tega nanaša na samo sebe. Predstavljanje barve je torej hkrati predstavljanje tega predstavljanja. Že ARISTOTEL poudarja, da je v psihičnem pojavu vključena zavest o njem.

2. V novejšem času so to nekateri zanikali. Pogosto naj bi nekaj videli, ne da bi se zavedali, da vidimo. Nekaj naj bi mislili, ne da bi se zavedali, da mislimo.

Sklepali naj bi, ne da bi lahko navedli premise ali sicer kakorkoli poročali o postopku.

3. Nekateri gredo še dlje in odobravajoče (kot na primer Albert LANGE) navajajo GOETHEJEV izrek: »Nikoli ni mislil na mišljenje.« Na podlagi tega bi morali domnevati, da so menili, kako sekundarni odnos zavest nikoli in sploh v nobenem primeru ne bi bil združen s primarnim.

4. Kar zadeva GOETHEJEVO pripombo, bi bila ta v primeru, če bi jo hoteli jemati dobesedno, tako očiten nesmisel, da nas tudi največje spoštovanje, ki ga občutimo do njega, ne bi moglo privesti k temu, da bi se strinjali.

Pravi nam: Nikoli ni mislil na mišljenje. Ali tedaj sam v tem trenutku ne misli nanj, ali ne govori o njem, ne da bi mislil nanj? Ali ni govoril, ne da bi mislil na to, kar je govoril, kadarkoli je v Faustu ali kje drugje omenil mišljenje in spoznanje in zmoto. Ne, takšne neumnosti zagotovo ne smemo pripisati GOETHEJU. Nemara je hotel reči, da ni nikoli razmišljal o mišljenju ali da ni nikoli opazoval svojega sedanjega mišljenja, kar ne bi bilo v nasprotju z našim mnenjem.

Matematik, ki je zatopljen v računanje in svojo celotno pozornost namenja številskim razmerjem, gotovo ne opazuje svojega mišljenja, ker ga nasprotno zaznava samo mimogrede.

5. Sleherni videz, da pri katerikoli psihični dejavnosti ni sekundarnega psihičnega odnosa, bomo na splošno najlažje odpravili, če pomislimo, da je nekaj drugega zavedati se in opažati v posebnem; in nekaj drugega, če nekaj tako razločno spoznamo, da sta mogoča ustrezna določitev in opis.

Kdor v modrini neba vidi škrjanca, ga zato še ne bo opazil in četudi hkrati občuti svoje videnje škrjanca, ne bo opazil svojega videnja škrjanca. Toda če škrjanca kdaj ne bi samo videl, ampak bi ga tudi opazil, bi gotovo hkrati opazil,

da ga vidi. Če nekdo vidi človeški obraz, vidi vse njegove poteze in barve, vendar pa zato nikakor ne bo mogel vseh ustrezno opisati. Če naredi njegov portret, ga nemara ima sam za zelo posrečenega, medtem ko je v resnici izdelal nekaj, kar se po barvah in oblikah tako razlikuje od izvirnika, da nihče ne bo zmogel prepoznati osebe. Torej je nekaj drugega, če vidimo in če spoznamo to, kar je videno; prav tako je nekaj drugega, če hkrati občutimo videnje in spoznamo, da smo hkrati občutili videnje.

Če kdo misli neki pojem, je neizpodbitno hkrati mislil vse značilnosti, ki jih vključuje; toda nemara jih bo tako malo razločno opazil, da pojma ne zmore opredeliti in napačno opredelitev dopusti veljati kot ustrezno, dokler ga ne opozorimo na to, kar pri tem manjka.

Tedaj se tudi na povsem razumljiv način pripeti, da nekdo sklepa in nikakor ne zmore točno in brez napak poročati o miselnem procesu. PLATONU bi lahko očitali, da je hotel sklepanje povsem na splošno podrediti procesom vnovičnega spominjanja, s katerimi imajo tako malo prave podobnosti. Zato je sklepal tako kot mi in ni mu bilo neznano dejstvo, da primarni odnos mišljenja ne bi bil povezan s sekundarnim, ki se nanaša na to mišljenje samo.

6. Dejstvo, ki ga je uveljavil ARISTOTEL, in kakorkoli so se že posamezniki motili o njem, obstaja po pravici in o njem ni mogoče dvomiti. Tako kot je gotovo, da sploh ni nobene zavesti brez intencionalnega odnosa, je gotovo, da ima poleg tega, na kar se primarno nanaša, tudi samo sebe za objekt. To sodi bistveno k naravi vsakega psihičnega akta.

7. Iz tega dejanskega dvojnega odnosa pa izhaja tista večja zapletenost, o kateri sem govoril in katera nam kaže na zavesti še večje bogastvo razlikovanih delov, kot jih imajo čutni pojavi, ki smo jih prej preiskali.

a) Zlahka opazimo, da imamo tu pred sabo nekaj drugega kot pri povezavi logičnih delov. Tu noben del ni rodovno določilo, h kateremu bi se pridružila razlika.

b) Toda tudi odnos med temi deli je bistveno različen od odnosa med prežemajočimi se deli. Če pri razsojevalnem aktu »obstaja resnica«, razlikujemo več prežemajočih se delov, kot na primer trditev in razvidnost, sodijo vsi k odnosu do istega objekta, k resnici kot resnici.

Tu je povsem drugače. Občutenje barve in občutenje tega občutenja se nanašata na različna objekta.

V tem pogledu je ta primer podoben določenim ločljivim delom, ki smo jih prej razlikovali na psihičnem področju, kot na primer videnje in slišanje ter hkratno videnje različnih delov iste slike.

Medtem ko je pri slednjih [mogoča] dejanska ločljivost, je pri [zgoraj omenjenih] delih mogoča le razlikovana ločljivost. Zato bi lahko te nemara ustrezno označili kot neločljive (razlikovane) psihične dele, tako kot smo prve označili kot dejansko ločljive dele.

8. To so torej bili štirje rodovi razlikovanih delov v pravem smislu, ki jih, kot smo rekli, kaže področje zavesti:

(1) prežemajoči se deli,

(2) logični deli

(3) deli intencionalnega korelatnega para,

(4) razlikovani deli psihične dvojne energije: primarni in sekundarni psihični odnos, pri čemer naj bo odprto, ali tu znova ne obstajata dva razreda.

E. Razlikovani deli v modificiranem smislu

1. Preostalo nam je še, da spregovorimo o delih, ki obstajajo na področju zavesti in jih dobimo z modificirajočim razlikovanjem.

2. Ko smo navajali primere logičnih delov, ki obstajajo na področju zavesti, smo med drugim omenili sledeče:

občutenje, videnje, videnje rdeče. Pri tem smo opazili, da se tudi pri njih kaže posebnost vseh logičnih delov, namreč, da so rodovna določila enostransko razlikovano ločljiva.

Razlika vedno predpostavlja rodovno določilo, ga vključuje in je po vsebini enaka vrsti.

3. Naj je bila ta pripomba še tako pravilna, bi jo lahko vendarle kdo spoznal za nepravilno.

Občutenje, bi lahko rekel, se razlikuje kot občutenje barve, zvoka ipd. Videnje, to je občutenje barve se razlikuje kot videnje modre, rdeče, rumene ipd. barve. Tovrstni akti se torej razlikujejo po objektih in po razlikah objektov, kot so barva, modra, rdeča. Toda objekti ne vsebujejo rodovnega določila občutenje, videnje.

Tu gre torej za primer, kjer so logični deli medsebojno ločljivi.

4. To lahko ovržemo takole: barva ni razlika, ki videnje ločuje od drugih vrst občutenja, ampak je to občutenje barve. Kajti če bi bila barva razlika videnja, bi moralo biti videnje barvno občutenje, torej bi moralo biti samo barvno, kar pa ni res.

In podobno tudi ni res, da je rdeča razlika, ki videnje rdeče razlikuje od drugih vrst videnja, sicer bi moralo biti videnje rdeče nekaj rdečega.

5. Toda če ta ugovor temelji na zmoti, se vendarle dotika nečesa resničnega.

Že ARISTOTEL pravi, da je tisti, ki vidi, na neki način obarvan.

Če bi bil tisti, ki vidi, pravzaprav »obarvan, barven«, če bi sploh imel barvo v sebi in na sebi, bi bila pri videnju kot barvnem občutenju razlika razlikovano ločljiva od rodovnega določila in narobe.

Toda tisti, ki vidi, je samo »na neki način« obarvan, barva sploh ni v njem in ga zato ne moremo označiti kot pravi razlikovani del videnja.

Toda ker je barva vsaj »na neki način« v njem, se pokaže, da je tu podobno, kot smo ugotovili pri pojavu preteklega zvoka, v katerem je zvok na neki način. In tako kot slednjega, lahko tudi barvo kot del dobimo iz videnja na podlagi modificirajočega razlikovanja.

Zato je barva očitno na neki način enostavnejša od videnja barve, tako kot je zvok enostavnejši od preteklega zvoka.

6. In kar velja za realni člen intencionalnega odnosa, velja tudi za njegov nerealni korelat. »Videna barva« na neki način vsebuje barvo, vendar ne kot razlikovani del v pravem smislu, ampak kot del, ki smo ga dobili z modificirajočim razlikovanjem.

7. To je bil torej dokaz o obstoju razlikovanih delov na področju zavesti. Kot takšne dele bi lahko označili objekte v aktu in njegovem intencionalnem korelatu.

8. Tem se nadalje pridružijo še deli teh delov kot nepravi razlikovani deli: na primer zvok kot del nekega preteklega čutno predstavljenega zvoka.

9. [Obstaja] potreba, da se v psihognoziji vrnemo k čisto razlikovanim elementom,

a) sicer [ni] nobenega razločnega opisa,

b) sicer [nastane] neizmerna zapletenost, pri kateri ne [pridemo] do konca. [Obstajalo bi] brez števila imen (kolikor točk v vidnem polju, toliko imen, če celo ne več),

c) zlasti še tole: razlikovanje nekega samorazlikovanega dela tvori bistvo posebnih ločljivih delov.

Ti so tako raznovrstni, kot je različnih razlikovanih delov, na podlagi katerih jih lahko opredelimo. Torej je jasno, da je popoln pregled dejansko ločljivih delov neločljiv od pregleda samorazlikovanih delov.